PROCEEDINGS BOOK

INTERNATIONAL CONFERENCE ON OTTOMAN EMPIRE STUDIES IN THREE CONTINENTS

21-22 August 2021
Istanbul, Turkey

Editors

Prof. Dr. Khaled EL JUNDI
Samira KHADHRAOUI ONTUNC

All rights of this book belongs to Farabi Publishing House.
Without permission can't be
duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both
ethically and juridically.

Issued: 10.09.2021
ISBN - 978-625-7898-52-2

TOTAL NUMBER OF PAPERS FROM TURKEY

21

TOTAL NUMBER OF INTERNATIONAL PARTICIPANTS

25

PARTICIPANTS COUNTRIES

Turkey, Romania, Azerbaijan, Lebanon, Canada, Vietnam, Pakistan, Saudi Arabia, Ukraine, Republic of Moldova, Kazakhstan, Iraq, Nigeria, Iran

TOTAL ACCEPTED PAPERS

46

TOTAL REJECTED PAPERS

23

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

PRESENTATION

Oral Presentation

INTERNATIONAL CONFERENCE ON OTTOMAN EMPIRE STUDIES IN THREE CONTINENTS
-CONTENTS-

OSMANLI'DA "FETVÂDA EDEBİYAT / EDEBİYATTA FETVÂ" ÜZERİNE BİR İNCELEME MUHİTTİN ELİAÇIK	**1**
MUHİBBÎ'NİN BÂKÎ'YE YAZDIĞI NAZİRELERİ İÇEREN ARŞİV BELGELERİ UHİTTİN ELİAÇIK	**6**
FATİH DEVRİ OSMANLI ÂLİMİ VE KAZASKERİ MUSLİHUDDİN KESTELÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TEMEL ÖĞRETİLERİ İSRAFİL ŞEN	**8**
KLASİK TÜRK MUSIKİSİ GÜFTELERİNDE BAZI İSTANBUL AĞZI ÖZELLİKLERİ VE ARKAİK DİL UNSURLARI ÖNDER SAATÇİ	**23**
WALTERS SANAT MÜZESİNDE BULUNAN BİR OSMANLI EL YAZMASININ AT MİNYATÜRLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME SEVDA EMLAK	**49**
II. ABDÜLHAMİD'İN RUMELİ ISLAHATI: MANASTIR KAZASI'NDA TAHMÎS-İ ÂŞAR USULÜ'NÜN TECRÜBE EDİLMESİ (R.1320/M.1904-05) KEMALETTİN KOÇ	**61**
MESİH" SULTANLA KARŞILAŞTIĞINDA: 16.YY OSMANLI SOSYO-POLİTİĞİNDE ŞAH İSMAİL'İN ETKİS AYŞE DUYGU TANRIVERDİ	**73**
MEHMET GENÇ'İN OSMANLI İKTİSAT ZİHNİYETİ MODELLEMESİNİN ÇÖZÜMLENMESİ: ARKAPLAN VE BAĞLANTILAR BAHADIR EMRE KÜÇÜKKALAY	**85**
KARAÇELEBİ-ZÂDE ABDÜLAZÎZ EFENDİ'NİN SÜLEYMÂN-NÂMESİ VOLKAN KARAGÖZLÜ	**97**
OSMANLI TÜRKÇESİNİN DİĞER YABANCI DİLLERLE İLİŞKİSİ MUSTAFA SARPER ALAP	**98**
DEVELOPMENT OF BANKING ACTIVITIES IN THE FINANCIAL SYSTEM IN THE POST-TANZIMAT PERIOD: THE CASE OF OTTOMAN BANK PERİHAN HAZEL KAYA	**115**
AN ANALYSIS ON THE ALLEGATIONS OF HEAVY TAX BURDEN ON THE ARMENIANS IN OTTOMAN STATE ŞAHİN YEŞİLYURT	**125**
YILDIZ SARAYI ŞEHZADE KÖŞKLERİ BAHÇESİ VE GROTTOLARI DRAHŞAN UĞURYOL MEHMET FEVZİ UĞURYOL	**126**
GELENEKSEL KIRSAL KONUT MİMARİSİNDE KÖY KONAĞI: SATILMIŞ YARGIÇ KONAĞI ÖRNEĞİ BEGÜM DEMİROĞLU İZGİ BAHTİYAR EROĞLU	**139**
TO MEET THE 16TH CENTURY OTTOMAN CITY, MATRAKÇI NASUH'S BİTLİS NİL NADİRE GELİŞKAN	**169**
OSMANLI MEDENİYETİ'NDEN GÜNÜMÜZE TIBBIN YERİ-DARÜŞŞİFADAN SÜLEYMANİYE TIP MEKTEBİ'NE VE MEKTEBİ TIBBİYE-İ ŞÂHÂNEYE GEÇİŞ	**182**

FATİH DEVRİ OSMANLI ÂLİMİ VE KAZASKERİ MUSLİHUDDİN KESTELÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TEMEL ÖĞRETİLERİ

Arş. Gör. İsrafil Şen
Arş. Gör, İstanbul Üniversitesi
Orcid: orcid.org/0000-0002-8174-4794

Özet

Tam künyesi Muslihuddin Mustafa b. Muhammed/Mehmed el-Hanefî er-Rûmî el-Kestelî olan Molla Kestelî (ö. 901/1496) Fatih Sultan Mehmet (1451–1481) döneminin en önemli ilim ve siyaset adamlarından biridir. İlk eğitimini doğduğu belde olan Aydın'da tamamladıktan sonra Bursa'ya giderek Çelebi Sultan (Sultâniye) medresesi müderrisi olan Hızır Bey'den (ö. 863/1459) istifade eder. Hocazâde (ö. 893/1488) ve Hayâlî (ö. 875/1470[?]) ile birlikte Hızır Bey'in en önemli talebelerinden addedilen Kestelî bu süreçte kendini oldukça geliştirir. Osmanlıca'nın yanında iyi seviyede Arapça ve Farsça öğrenir. Hem aklî hem de naklî ilimlerde yetkin olur. İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) eserleri merkezinde pek çok felsefî bilime dair ciddi okumalar yapar. Hocazâde başta olmak üzere dönemin pek çok âlim ve devlet adamının takdir ve övgüsüne mazhar olur. Eğitimini takiben önce Mudurnu ve Dimetoka'daki medreselere, daha sonra da Sahn-ı Semân'a müderris olarak tayin olur. Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevlerinde bulunur. Fatih Sultan Mehmet tarafından kazaskerlik görevine getirilir. Vefat tarihi olan 901/1496 yılına kadar yoğun bir hayat geçirir. Eser telif etmeye çok zaman ayıramaz ancak yine de çoğu küçük hacimli on adet esere imza atar. Ansiklopedik bilgi birikimine sahip olmakla beraber genel olarak kelamcı ve fıkıhçı kimliği ön plandadır. Kestelî'nin hayatı, eserleri ve temel öğretilerinin ortaya konması hem Osmanlı tarihi hem de Osmanlı ilim geleneği açısından oldukça önemli ve gerekli bir çalışmadır. Kestelî hakkında yakın zamanda yapılan birkaç çalışma mevcuttur ancak bu çalışmalarda bir bütün olarak Kestelî ele alınmamaktadır. Bu makale girişi müteakip üç bölümden oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla Kestelî'nin hayatı, eserleri ve temel öğretilerine tahsis edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kestelî, Hızır Bey, Fatih Sultan Mehmet, Kazasker, Kelâm, Fıkıh

GİRİŞ

On beşinci yüzyılda yaşamış olan Kestelî, Fatih Sultan Mehmet döneminin (1451–1481) ansiklopedik bilgi birikimine sahip olan meşhur âlimlerinden biridir. Semâniye medreselerinin müderrislerinden biri olan ve pek çok önemli siyasî görevlerde bulunan Kestelî hakkında klasik biyografi kitaplarında, yeterli olmamakla birlikte, birtakım bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler çok teferruatlı olmasa bile, Kestelî'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bir tablo sunması açısından kayda değerdir.

Kestelî'nin temel öğretileri ise kendi eserlerinden hareketle incelenebilmektedir. Ancak şu kadarı var ki -aşağıda geleceği üzere- kaynaklarda belirtilen tüm eserlerinin nüsha bilgilerine ulaşılamamıştır. Bu sebeple onun öğretilerinin tümüne vakıf olma imkânı henüz yoktur. Dolayısıyla sadece nüshaları mevcut olan eserler üzerinden temel öğretileri tespit edilebilmektedir.

Kestelî'nin hayatı, eserleri ve temel öğretilerine tahsis edilen bu makalede öncelikle klasik ve modern biyografi kaynaklarından ve Kestelî hakkında yapılan çağdaş çalışmalardan hareketle onun hayatı tüm yönleriyle ele alınmaya ve sistematik bir şekilde sunulmaya gayret edilmiştir. Bu bölümde, klasik ve modern pek çok kaynaktan istifade edilmiş ve onlarda yer alan en ufak bir bilginin dahi ihmal edilmemesine özen gösterilmiştir. İkinci bölüm ise Kestelî'nin eserlerinin tespit edilmesine ve incelenip tanıtılmasına tahsis edilmiştir. Bu minvalde gerek klasik gerekse de modern kaynaklar taranmış ve Kestelî'ye nispet edilen eserler belirlenmiştir. Ardından Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan ve ona bağlı olan Türkiye kütüphanelerine erişim imkânı veren katalog tarama sistemi üzerinden ilgili araştırmalar gerçekleştirilmiş ve oradaki eserler de belirlenmiştir. Kütüphanenin sunduğu eserlerin tamamının tespit edilip makalede zikredilmesinin yanında, bunlara dair verilen doğru nüsha bilgilerinin de tamamı bizzat yazma eserler tek tek incelenerek tespit edilmiştir. Nihayetinde ise, Kestelî'ye ait olan eserler tespit edilerek sistematik bir şekilde incelemesi ve tanıtımı yapılmıştır.[3] Üçüncü ve son bölümde ise gerek Kestelî'nin kendi eserleri gerekse de bu eserler üzerinde yapılan modern çalışmalardan istifade edilerek onun temel öğretileri ortaya konmaya gayret edilmiştir.

1. MUSLİHUDDİN KESTELÎ'NİN HAYATI

Osmanlı ilim geleneğinde önemli bir yere sahip olan Kestelî, gerek müderrislik görevi gerekse de kadılık ve kazaskerlik görevleri olmak üzere önemli vazifeler deruhte etmiştir. Kestelî'nin hayatına dair kaynaklarda yer alan bilgiler mukayeseli bir şekilde tetkik edilmiş ve burada Kestelî'nin tam adı, doğumu ve vefatı, eğitim dönemi, vazife hayatı, ilmî yetkinliği, geleneği, ailesi ve kişisel özellikleri şeklinde ifade edilebilecek bir sistem içerisinde sunulmuştur.

1.1. Tam Adı ve Kendisi İçin Kullanılan Nisbeler

Tam adı Muslihuddin Mustafa b. Muhammed/Mehmed'dir.[4] Fıkıhtaki mezhebi itibariyle *el-Hanefî*, doğduğu yer itibariyle *Kestelî, Kestellî, Kastalânî, Kastallânî* ve *Kasdellânî*, yaşadığı coğrafya itibariyle de *er-Rûmî* nisbelerine sahiptir.[5] Klasik kaynaklarda çoğunlukla -ulemâ için kullanılan molla/mevlâ/mevlânâ ekiyle birlikte- "Mevlâ Kastallânî" şeklinde, modern çalışmalarda ise "Molla Kestelî" şeklinde anılır.

[3] Kestelî'nin hayatı ve eserlerine dair bu makalenin yazarı tarafından daha önce de bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bk. İsrafil Şen, "Molla Kestelî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 2/2 (Aralık 2019), 295-330. Ayrıca Kestelî'nin bir eserinin neşrine dair olan diğer bir makalenin girişinde de Kestelî'nin hayatı ve eserlerine dair daha güncel bilgiler paylaşılmıştır. Bk. Şen, "Mollâ Muslihuddin Kestelî'nin Seyyid Şerif Cürcânî Eleştirisi: *İ'tirâzâtü'l-Kestelî ʿalâ ba'zi 'ibârâti's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Şerhi'l-Mevâkıf* (Tahkik ve İnceleme)", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 161-213.

[4] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifî esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l- musannifîn* (Lübnan: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî; 1951), 2/433; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* (Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 3/883; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm ve hatte'l-'asri'l-hâzır,* (Beyrût: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyyeti li't-Te'lîfi ve't-Tercemeti ve'n-Neşri, 3. Basım, 1409/1988), 2/668.

[5] Necmeddin Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira bia'yâni'l-mieti'l-âşira*, nşr. Halîl Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/306; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb min ahbâri men zeheb*, nşr. Mahmûd el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1406/1986), 10/18; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifî,* 2/433; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* (Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 3/883.

1.2. Doğumu ve Vefatı

Kestelî'nin "Kestel" adında bir yerde doğduğu noktasında kaynaklar ittifak halindedir ancak Kestel'in nerede bulunduğu yahut hangi ile bağlı bir kaza/ilçe ve köy olduğu hususunda ihtilaf vardır. Zira klasik biyografi kaynaklarında buna dair herhangi bir bilgi paylaşılmamaktadır.

Kestelî'nin hangi beldeden olduğu noktasında üç temel görüş vardır: (i) *Osmanlı Müellifleri* adlı çalışmasıyla ünlü tarihçi Bursalı Mehmet Tâhir'e (ö. 1925) göre Kestelî, Aydın'ın Nazilli ilçesinin Kestel köyünde doğmuştur.[6] (ii) Osmanlı tarihine dair çalışmalar yapan Alman şarkiyatçı Franz Babinger (ö. 1967) ise onun Bursa'nın Kestel ilçesinde doğduğunu iddia etmektedir.[7] (iii) Yazma eserlere dair emek mahsulü hacimli bir ansiklopedi hazırlayan Ali Rıza Karabulut ve Ahmet Turan Karabulut ise Kestelî için "Kastamonî", yani Kastamonulu şeklinde bir nisbe kullanmıştır.[8]

Kestelî'nin hangi beldeden olduğuna dair ileri sürülen her üç iddianın sahibi de -görüleceği üzere- nispeten geç dönemlerde yaşamış tarihçilerdir. Dolayısıyla Kestelî'nin zamanına yakınlık açısından bir tercihte bulunmak zordur. Ayrıca hangi iddianın doğru olduğunu tespitte yeterli karineler henüz mevcut değildir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki genel olarak Bursalı'nın iddiası daha fazla tercih edilmektedir. Zira Bursalı Kestelî'nin ilk hocasının "Aydın Nâibi" olduğunu da ekleyerek iddiasını güçlendirmiştir.[9] Buna mukabil diğer iddiaları destekleyen bu gibi bir karine dahi söz konusu değildir.[10]

Klasik biyografi kaynaklarında Kestelî'nin doğum tarihine dair de herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak genç yaşta ölmediğinden hareketle ve vefat tarihine bakılarak onun 9/15. Yüzyılın ilk yarısında doğduğu söylenebilir.

Kestelî'nin vefat tarihi ve yeri hususunda ise kaynaklar ittifak halindedir. O 901/1496 senesinin 9 Cemaziyelâhir Yevm-i Sülesâ'[11]/24 Şubat Çarşamba gününde İstanbul'da vefat eder ve Eyüp'te, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) kabrine yakın bir yerde bulunan "Meyyit Kuyusu" denen bir yere defnolunur.[12]

1.3. İlmî Hayatı: Hocaları ve Talebeleri

Kestelî ilk eğitimini Aydın'da tamamlar. Kaynaklarda *"Rûm diyarının âlimlerinden (Ulemâ-yı Rûm)"*[13] ve Aydın nâibinden[14] dersler aldığı bilgisinin haricinde Aydın'daki hocalarının

---

[6] Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 377.

[7] Franz Babinger, "Kastallânî", *The Encyclopedia of Islam,* 3. Baskı, (Leiden:, E. J. Brill Yayınevi, 1997), 4/737.

[8] Ali Rıza Karabulut – Ahmet Turan Karabulut, *Mu´cemü't-târîhi't-türâsi'l -İslâmî fî mektebâti'l-´âlem* (Kayseri: Dâru'l-´Akabe, ts.), 4/3728.

[9] Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* 377.

[10] Kestelî'nin doğum yerine dair benzer mülahazalar için bk. Süheybe Rahme Yıldırım, *Kestelî'nin Es-Seb´ul-Mu´allaka ve Sinan Paşa'nın Ecvibetü Sinan Paşa ´Alâ Kestelî İsimli Risâleleri: Tahkik, Tercüme ve Tahlil* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 1-2.

[11] Abdullah b. Sâlih el-Eyyûbî, *Risâle fî hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî Radıyallahu Teâlâ Anh* (İstanbul: Marmara **Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Cemal Öğüt Bölümü, 67) 134[b]'den alıntılayan Hatice Arslan Sözüdoğru, "Ebû Eyyûb el-Ensârî Haziresinde Medfun Mevlânâ Muslihuddîn (ö. 894/1489) Hakkında Bazı Mülahazalar", *İslamî Araştırmalar Dergisi* 31/2 (2020), 320.**

[12] Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu´mâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-'osmâniyye,* nşr. Dârü'l-kitâbi'l-arabî (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1395/1975), 87-89; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl,* nşr. Mahmud Abdulkâhir el-Arnavûtî (İstanbul: IRCICA, 2010), 3/360; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* 377.

[13] Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli´ bimehâsin min karni's-sâbi',* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1250), 2/308; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira,* 1/174; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 10/18.

[14] Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* 377.

kimler olduğuna dair bir bilgiye rastlanılamamıştır. Buradaki tahsilinin ardından Bursa'ya gider ve Çelebi Sultan (Sultâniye) medresesi müderrisi olan Hızır Bey'in (ö. 863/1459) başlangıçta talebesi, ilerleyen zamanlarda mu´îdi (danışmend/asistan), daha sonraları da damadı olur.[15] Kestelî buradaki tahsili süresince Hızır Bey'in diğer mu´îd ve talebesi olan Hocazâde (ö. 893/1488) ve Hayâlî'den (ö. 875/1470[?]) de ilmî olarak oldukça istifade eder.[16] Bununla birlikte Hızır Bey'in tertip ettiği ilmî meclislerinden de nasipdar olur ve çağın ileri gelen âlimleri ile tanışma imkânı bulur.

Kestelî buradaki eğitim sürecinde Osmanlıca'nın yanında iyi seviyede Arapça ve Farsça öğrenir. Dil ve alet ilimlerinin yanında hem aklî hem de naklî ilimlerde kendini geliştirir. İleri derecede kelâm ve fıkıh donanımına sahip olur. Ayrıca İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) eserleri merkezinde pek çok felsefî bilime dair ciddi okumalar yapar. Hızır Bey ve Hocazâde başta olmak üzere dönemin pek çok âlim ve devlet adamının takdir ve övgüsüne mazhar olur.

Muhtelif şehirlerde ve medreselerde müderrislik yapan Kestelî'nin pek çok talebesi olmuştur. Cafer b. Tâcî Bey (ö. 921/1515), İzârîzâde Abdülvehhâb (ö. 926/1520), Cemâleddin İshak Karamânî (ö. 933/1527), Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Muhyiddin Muhammed b. Bahâuddin (ö. 952/1545) ve Molla Siraceddin (ö. 9-10/15-16 YY [?]) bunlardan en meşhurlarıdır.[17]

1.4. İlmî ve Siyasî Görevleri: Müderrislik, Kadılık ve Kazaskerlik

Kestelî Bursa'daki tahsilinin ardından ilmî ve siyasî bazı kademelerde görev alır. Evvela -günümüzde Bolu'nun bir ilçesi olan- Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Külliyesi Medresesi'nde, akabinde de -şu an Yunanistan sınırları içerisinde, Batı Trakya bölgesinde bulunan- Dimetoka'daki Oruç Paşa Medresesi'nde müderrislik yapar. Daha sonra 875/1470 yılında inşası tamamlanan Sahn-ı Semân medreselerinden birine tayin olur.[18] Buradaki müderrislik faaliyetleri süresince dönemin pek çok meşhur âlimi ile iletişimde bulunur ve büyük bir olgunluğa erişir. Öyle ki, buradaki eğitim faaliyetlerinden sonra muhtelif zamanlarda üçer kez –sırasıyla-[19] Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevlerine yükselir. Ardından saltanatının son yıllarını idrak etmekte olan Fatih Sultan Mehmet (1451–1481) tarafından kazaskerlik görevine getirilir. Kazaskerlik görevinin Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği şeklinde ikiye ayrılmasından sonra o Rumeli kazaskerliğine tayin olur. II. Bayezid'ın (1481-1512) tahta çıkmasına kadar görevini sürdüren Kestelî, onun tahta çıkmasıyla birlikte 886/1481 yılında[20] (bir rivayete göre de yaklaşık dört sene sonra, yani 890/1485 yılında[21]) Rumeli kazaskerliğinden azledilir ve günlük 100 dirhem maaş ile[22] vefatına kadar bir nevi emekliliğe (*tekâ´ud*) ayrılmış olur.[23]

---

[15] Taşköprizâde, *Şekâik*, 87-89; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 1/306-307; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirîn,* 2/668; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* 1/377.

[16] Edirneli Mecdî Efendi, *Hadâiku'ş-Şekâyık* (İstanbul: Dârü't-Tıbaati'l-Amire, 1269/1853), 161.

[17] Taşköprizâde, *Şekâik,*258; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 1/174; İsmail E. Erünsal, "Tâcîzâde Cafer Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/353. Talebeleri hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bk. Bozoğlu, *Kestelî ve Hâşiye ´ale'l-mukaddimâti'l-erba´ İsimli Eseri: Tahkik ve Tahlil,*14-15.

[18] Taşköprizâde, *Şekâik,* 87; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl,* 5/477.

[19] Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 1:307.

[20] Mehmet Süreyya, *Sicîll-i Osmânî*, 4/1125.

[21] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh,* nşr. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 5/125.

[22] Taşköprizâde, *Şekâik,* 87-88, 126. Krş: Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* 1:377; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 1:360; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 1:307. Salih Sabri Yavuz, Kestelî'nin yüz yirmi dirhem ile emekliliğe ayrıldığını ifade etmektedir. Bk. Salih Sabri Yavuz, "Kestelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/314.

[23] Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 1:360

1.5. İlmî Geleneği, Yetkinliği ve Etkinliği

Kestelî, itikat ve amel hususunda Mâtürîdî-Hanefî geleneğine bağlı olan bir âlimdir. Bununla birlikte kelâm ve felsefe gibi aklî ilimler alanındaki faaliyetlerinde, diğer pek çok Osmanlı âliminde olduğu gibi (İbn Sînâ ve) Râzî ekolü takipçisidir. Buradan hareketle Kestelî'nın kısa tanıtımı için *Mâtürîdî kelâmcısı, Hanefî fakihi ve Râzî ekolü takipçisi* denebilir. Nitekim -aşağıda geleceği üzere- bütün ilmî faaliyetlerinde ve öğretilerinde bunların etkisi açıktır.

Bunu biraz daha detaylandırmak gerekirse Kestelî'nin özellikle şu isimlerden etkilendiği söylenebilir: Ebû Hanife (ö. 150/767), Ebû Ali İbn Sînâ (ö. 428/1037), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Nâsırüddin el-Beyzâvî (ö. 685/1286), Sadruşşerîa es-Sânî (ö. 747/1346), Sa´deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), Mollâ Fenârî (ö. 834/1431), Molla Yegan (ö. 865/1461 civarı) ve Hızır Bey (ö. 863/1459).

İlmî ve siyasî pek çok görev deruhte eden Kestelî'nin Hızır Bey'in mu´id ve damatlığına layık görülmesi, Sahn-ı Semân'a müderris seçilmesi[24], önemli şehirlerde kadılık görevinin tevdi edilmesi, kazaskerlik makamına getirilmesi, Hocazâde gibi yetkin bir âlimin ve Fatih Sultan Mehmed gibi ilme önem veren bir padişahın takdirine mazhar olması ve de hacim açısından küçük olmakla birlikte içerik açısından oldukça önemli eserlere imza atması ilmî yetkinliğini gösteren hususlardandır. Ayrıca kendisinden de bu hususta mütevazı ol(a)mayıp, Sahn-ı Semân medreselerinin tamamının ona verilmesi durumunda, her bir medresede günde üç ders okutmaya kâdir olduğunu iddia ettiği kaynaklarda mezkûrdur.[25]

Kestelî'nin İbn Sinâ'nın eserlerine olan vukufiyeti çağın âlimlerini hayrete düşürür bir seviyedeydi. Bu minvalde ilmî bir mecliste İbn Sînâ'nın tüm eserlerini mütalaa ettiğini, bahusus *eş-Şifâ*'yı yedi defa dikkatlice okuduğunu (yedinci defaki okumanın dahi adeta yeni bir hocaya başlamış bir talebenin heyecanını hissederek gerçekleştiğini) ifade etmiştir.[26] Bu gibi sebeplerden dolayı Hocazâde'nin Kestelî için "o, tüm müşkil meseleleri çözmeye ve kısa bir zamanda pek çok ilmi ihâta etmeye kâdirdir" (*kâdirun 'alâ halli cemî'i'l-müşkilâti ve ihâtati 'ulûmin kesîratin fî müddetin basîta*) dediği ve akranları arasında sadece ona has olarak ismini zikrederken "mollâ/mevlâ" lafzını kullandığı aktarılmaktadır. [27]

Kestelî'nin gerek yazdığı eserlerden gerekse de biyografi kaynaklarında kendisine nispet edilen söz ve görüşlerinden hareketle onun kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh ve felsefe alanlarında temayüz ettiği söylenebilir. Bununla birlikte -aşağıda geleceği üzere- klasik kaynaklarda Kestelî'nin *Risâle fî tefsîri âyeti "fesuhkan li eshâbi's-se'îr"* adıyla bir tefsir çalışması olduğu belirtilir ancak bunun nüshası tespit edilememiş, dolayısıyla içerik ve üslubuna dair bir değerlendirme imkânı bulunamamıştır. İkinci olarak klasik kaynaklarda yer almayıp -ilgili kütüphanenin kayıt defterinden hareketle- birçok modern çalışmada Kestelî'ye *Tefsîr-i Sûre-yi Yâsîn* adıyla Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan bir eser nispet edilmektedir **(**Tire Necip Paşa Ktp., Necip Paşa, 74, 80 vr.). Lakin yapılan incelemeler sonucunda bu eserin ona değil, hocası

[24] Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ve hicrî 875 (m. 1470) yılında tamamlanan Sahn-ı Semân medreselerinden birinin Kestelî'ye tahsis edilmesi, onun ilmi donanımının ne kadar ileri bir seviyede olduğunu gösteren önemli bir kanıtıdır. Zira Sahn-ı Semân medreselerinde, üst düzey kitaplar, ilimde belirli bir seviyeye gelmiş talebeye tedrîs edilmekteydi. Diğer bir ifade ile Sahn-ı Semân medreseleri, belli aşamalardan geçen talebeye eğitimin verildiği üst düzey medreselerdir. Bk. Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 532-534. Bu medreselere müderris olarak tayin olmak da ancak belli bir ilmî seviyeye sahip olan âlimlere mümkün olmaktaydı. İşte Kestelî de o âlimlerden biriydi.

[25] Taşköprizâde, *Şekâik,* 87; Mecdî, *Hadâik,* 166.

[26] Taşköprizâde, *Şekâik,* 89. Krş: Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*,3:360, 5/464.

[27] Taşköprizâde, *Şekâik,* 89. Krş: Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 307.

Hızır Bey'e ait olduğu görülmüştür. Metnin kenarında ise anonim bir hâşiye vardır ancak bunun da Kestelî'ye ait olduğuna dair herhangi bir karine söz konusu değildir. Netice olarak Kestelî'nin -ilgilenmiş olma ihtimali bulunmakla birlikte- tefsirci kimliği ile temayüz etmediğini belirtmek gerekir.

1.6. Ailesi: Babası, Eşi ve Çocukları

Kaynaklarda Kestelî'nin ailesine dair tafsilatlı bilgi mevcut değildir. Onun künyesinden hareketle babasının isminin Muhammed/Mehmed olduğu öğrenilmektedir. Eşi ise Hızır Bey'in iki kızından (Hacı Kadın ve Fahrünnisâ Hatun) biridir. Kaynaklarda Kestelî'nin bir kızı ve bir oğlundan bahsedilir. Kızını 17 Rebîülevvel 891'de (23 Mart 1486) dönemin önemli âlimlerinden ve devlet adamlarından olan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516) ile evlendirdiği bildirilir.[28] Oğluna dair ise, Kestelî'nin dönemin vezirine oğlunun ders verme kabiliyetinin pek olmadığını söyleyerek müderrislik değil de kadılık görevine getirilmesini talep etmesinin[29] haricinde herhangi bir bilgiye rastlanılamamaktadır.

1.7. Şahsî/Kişisel Özellikleri

Kestelî'nin ilmi çok seven, vaktini en güzel şekilde değerlendirmeye çalışan, her halükârda hakkı söyleyen, dürüst ve liyakate önem veren bir şahsiyet olduğu belirtilir.[30] Ayrıca hayırsever bir karakterde olduğu ve bu minvalde Sultan Bayezid Camii nahiyelerinden birinin ismini (Molla Kestelli Camii Mahallesi)[31] teşkil edecek olup günümüzde mevcut olmayan bir camii yaptırdığı zikredilir.[32] Bir de bu camiye nispetle -Kestelî'nin yahut başkalarının yaptırmış olabileceği- "Molla Kestel Medresesi" adında bir medresenin bulunduğu bilinmektedir.

Kaynaklarda Kestelî'nin fiziksel özelliklerine dair de bazı bilgiler yer almaktadır. Onun uzun boylu, zayıf (*nahîf*), sarışın tenli, sarı sakallı ve mavi gözlü bir yapıda olduğu rivayet edilmektedir.[33] Bununla birlikte onun bu yapısının pek de hoş bir görüntü teşkil etmediği (*demîm*[34] ve *hüsnü letafetten bîbehre*[35] olduğu) da söylenenler arasındadır.

2. MUSLİHUDDİN KESTELÎ'NİN ESERLERİ

Kestelî hayatının büyük bir kısmını müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi ilmî ve siyasî görevlerle iştigal ederek geçirdiği için eser telif etmeye çok fazla zaman ayıramamıştır.[36] Bununla birlikte çoğu küçük hacimli olmak üzere on adet eseri bilinmektedir. Bunlardan altısının nüshaları tespit edilmiştir ancak dördünün tespit edilememiştir. Nüshaları tespit edilen eserlerden dördü tahkik, tahlil ve tercüme gibi çeşitli akademik çalışmalara konu olmuş, ikisi ise henüz olmamıştır.

---

[28] Taşköprizâde, *Şekâik,* 178.
[29] Mecdî, *Hadâik*, 166; Mehmet Süreyya, *Sicîll-i Osmânî*, 4/1125.
[30] Taşköprizâde, *Şekâik,* 87; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 5:478. Krş. Mehmet Süreyya, *Sicîll-i Osmânî*, 4/1125.
[31] İlber Ortaylı (ed.), *Suriçi İstanbul* (İstanbul Fatih Belediyesi Yayınları, 2017), 227.
[32] Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 5:478. Krş. Mehmet Süreyya, *Sicîll-i Osmânî*, 4/1125.
[33] Taşköprizâde, *Şekâik,* 89.
[34] Taşköprizâde, *Şekâik,* 89.
[35] Mecdî, *Hadâik,* 166.
[36] Taşköprizâde, *Şekâik,* 89; krş: Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, 307.

Burada eser tanıtıldıktan sonra üzerinde yapılan çalışmalara temas edilecektir. Her bir eserin nüsha bilgileri verilmek yerine sadece neşre konu olmayanlarınki verilecektir. [37]

2.1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâid*

Bu eser, Eş´ârî âlimi Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî'nin (ö.792/1390), Mâtürîdî âlimi Necmeddîn Ömer en-Nesefî'ye (ö. 537/1142) ait olan *´Âkâid* metni üzerine yazdığı ünlü şerhin meşhur hâşiyesidir. Bu hâşiye, Kestelî'nin en önemli eseri olup kütüphanelerde ve tedâvülde pek çok mahtût ve matbu nüshası mevcuttur.[38] Fatih Akal bu hâşiyeyi temel alarak Kestelî'nin kelâmî görüşlerine dair bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.[39]

2.2. *Risâle fî işkâlâti Şerhi'l-Mevâkıf*

Tam adı *İ´tirâzâtü'l-Kestelî ´alâ ba´zi ´ibârâti's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Şerhi'l-Mevâkıf* şeklinde ifade edilecek olan ve *Risâle fî seb´ati işkâlât* şeklinde de anılan bu eser isminden de anlaşılacağı üzere, Seyyid Şerif Cürcânî'nin muhtelif konulara dair *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta zikrettiği bazı ibarelere Kestelî tarafından yapılan eleştirileri içermektedir.[40] İtiraz noktalarını teşkil eden meseleler sırasıyla şöyledir: Mutlak ilmin tarifi, yeniden diriltme, varlık-mâhiyet ilişkisi, bilkuvve harâret, cüz-i lâ yetecezzâ ve suyun küresel mâhiyeti. Bu eser Süheybe Rahme Yıldırım tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik, tahlil ve tercüme edilmiştir.[41] Ayrıca İsrafil Şen tarafından da bir makalede tahkik ve tahlil edilmiştir.[42]

2.3. *Hâşiyetü's-suğrâ'ale'l-mukaddimâti'l-erba´a mine't-Telvîh*

Hâşiyetü's-suğrâ 'alâ mebâhisi'l-hüsn ve'l-kubh fi't-Telvîh şeklinde de anılan bu eser, Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) ait olan *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh* adlı eserde yer alan bir bölümünün hâşiyesidir. Teftâzânî'nin bu eseri, Hanefî âlimi Sadrüşşerîa'nın (ö. 747/1346) fıkıh usulüne dair yazdığı *Tenkîhu'l-usûl* adlı eserine yine kendisi tarafından yazılan *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkih* adlı şerh üzerine kaleme alınan bir hâşiyedir. Kestelî'nin eseri de bu *Telvîh* adlı hâşiyenin bir hâşiyesi olup, dil, kelâm ve fıkıh usûlü alanlarını ilgilendiren "mukaddime-yi erba´a" adlı bir konuya tahsis edilmiştir. Şöyle ki Sadrüşşeria (ö. 747/1346) *et-Tenkîh* ve *et-Tavzîh* adlı eserlerinde *"emrolunan şeylerde hüsün gerekir"* şeklinde açtığı bir fasılda[43], fiillerdeki hüsün ve kubuh, insanın irâdesi, özgürlüğü, fiillerinin kendisine nispet edilmesi ve kaderi gibi konulara dair çetrefilli meseleleri "mukaddime-yi erba´a" (dört öncül) adıyla özgün bir sistematik içerisinde inceler.

---

[37] Kestelî'nin eserlerinin nüshalarına dair bazı tafsilatlı hususlar vardır. Bunlar önceki çalışmalarımızda yer aldığı için burada paylaşılmayacaktır. İlgili bilgiler için bk. Şen, "Molla Kestelî'nin Hayatı ve Eserleri", 303-323; krş. Şen, "Mollâ Muslihuddin Kestelî'nin Seyyid Şerif Cürcânî Eleştirisi: *İ'tirâzâtü'l-Kestelî ´alâ ba'zi 'ibârâti's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Şerhi'l-Mevâkıf* (Tahkik ve İnceleme), 165-171.

[38] Yazmalara örnek için bk. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Laleli, 2175, 74 vr.; Fatih, 2958, 69 vr.; matbu olanlara örnek için bk. İstanbul: Dersaâdet,1326.

[39] Fatih Akal, *Kestelî Muslihuddin Mustafa b. Muhammed'in İtikâdî Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 1-82.

[40] Çelebi'nin belirttiğine göre Kestelî'nin bu risâlesine müellifin kendisi ile Hâtibzâde Muhyiddîn (ö. 901/1496) tarafından birer şerh kaleme alınmıştır. Bk. Çelebi, *Keşfü'z-zunûn,* 1/871.

[41] Süheybe Rahme Yıldırım, *Kestelî'nin Es-Seb´ul-Mu´allaka ve Sinan Paşa'nın Ecvibetü Sinan Paşa ´Alâ Kestelî İsimli Risâleleri: Tahkik, Tercüme ve Tahlil* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 119 s

[42] İsrafil Şen, "Mollâ Muslihuddin Kestelî'nin Seyyid Şerif Cürcânî Eleştirisi: *İ'tirâzâtü'l-Kestelî ´alâ ba'zi 'ibârâti's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Şerhi'l-Mevâkıf* (Tahkik ve İnceleme)", 161-213.

[43] Sadruşşerîa (ve Teftâzânî), *et-Tevzîh me'a'-Telvîh limetni't-Tenkîh fî usûlii'l-fıkh*, nşr. Zekeriya 'Umeyrât (Karaçi: Kadîmî Kütübhâne), 1:324.

Bu bağlamda İmam Eş´arî başta olmak üzere önceki âlimlere birtakım tenkitlerde bulunur ve böylece etkisi uzun sürecek ve giderek derinleşecek bir tartışmanın başlamasına vesile olur. Daha sonra Teftâzânî *et-Telvîh* adlı hâşiyesinde Sadrüşşerîa'ya reddiyelerde bulunur.[44] Bu iki âlimin görüşleri etrafında mukaddime-yi erba´a adında özgün bir tartışma geleneği oluşur.[45] İşte Kestelî'nin bu eseri de bahsi geçen geleneğin bir halkasını oluşturmaktadır.[46] Bu eser Mustafa Bilal Öztürk tarafından bir makalede tahkik ve tahlil edilmiştir.[47]

2.4. *Hâşiyetü'l-kübrâ'ale'l-mukaddimâti'l-erba´a mine't-Telvîh*

Hâşiyetü'l-kübrâ 'alâ mebâhisi'l-hüsn ve'l-kubh fi't-Telvîh şeklinde de anılan bu eser, bir önceki eser ile aynı mâhiyette olup ilgili meselenin biraz daha tafsilatıyla ele alındığı ikinci bir çalışmadır. Oğuz Bozoğlu yüksek lisans tezi olarak eseri tahkik ve tahlil etmiştir.[48]

2.5. *Risâle fî bahsi'l-cihe*

Risâle fi'l- işkâl veya *Cevâb 'ani'l-işkâl fî bahsi'l-cihe* şeklinde de anılan bu eser, Necmeddin el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *Hikmetü'l-'ayn* adlı eserine, Muhammed b. Mübârek Şah'ın (ö. 784/1382'den sonra) kaleme almış olduğu şerh üzerine, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı hâşiyedeki bir pasajın açıklanması/cevaplanması gayesiyle kaleme alınmıştır. Şöyle ki, Cürcânî o pasajda, Fatih Sultan Mehmet'in dikkatini çekecek ve Osmanlı'da bir dönem meşhur olacak bir tartışmayı, âlemin bir merkezinin olup olmadığı meselesini incelemekte, daha teknik bir ifade ile *hususi bir noktadan ibaret olan âlemin merkezi*ni temsil eden *cihet-i taht (aşağı yön)* hakkında değerlendirmelere yer vermektedir.[49] Ayrıca o bu meseleyi incelerken "sorun, problem, zorluk" vb. anlamlarına gelen "işkâl" lafzını kullandığı için bu meseleyi ifade etmek için kısaca "*işkâl*" kavramı da kullanılmıştır. Zira bu adı taşıyan pek çok risâle vb. çalışma mevcuttur.[50]

Henüz neşredilmeyen bu eserin koleksiyon kayıtları şu şekildedir: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya, 2350, 1^b-6^a; H. Hüsnü Paşa, 600, 94^b-95^b; İnebey Yazma Eser Ktp., H. Çelebi, 629, 19^a-19^b.

2.6. *Risâle 'âlâ evveli Şerhi'l-Vikâye fî kavlihi "sâle ilâ mâ yutahhar"*

Bu eser, Burhânüşşerîa Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (VII-VIII. /XIII-XIV. yüzyıl) *el-Vikâye* adlı eseri üzerine, Sadrüşşerîa'nın yazdığı şerhte geçen, abdesti bozan şeylere dair bir bahis üzerine kaleme alınmış küçük hacimli bir hâşiye/ta´lik mâhiyetinde bir çalışmadır. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse bu eser, *el-Vikâye*'de geçen *"abdesti bozan şeyler*

---

[44] Bahsi geçen eserlerin ilgili yerleri için üç eseri de içerisinde barındıran bir kitap için bkz. Sadrüşşerîa (ve Teftâzânî), *et-Tevzîh me'a'-Telvîh limetni't-Tenkîh fî usûlii'l-fıkh*, 1:324-367.

[45] Bahsi geçen konuya dair ayrıca bk. Asım Cüneyd Köksal, "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi –Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* 28 (2012): 1-43.

[46] Kestelî'nin bu (veya bir sonraki) eseri muhtemelen Fatih Sultan Mehmet'in huzurunda gerçekleşen ilmî bir tartışmanın ardından, padişahın emri üzerine kaleme alınmıştır. Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-usûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 456.

[47] Mustafa Bilal Öztürk, "Muslihuddin Kestelî'nin Ḥâşiyetü's-suğrâ ʿale'l-muḳaddimâti'l-erbaʿa Adlı Eseri: Tahkik ve Tahlil", *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* 18/2 (Aralık 2020), 666-724.

[48] Bozoğlu, *Kestelî ve Hâşiye ´ale'l-mukaddimâti'l-erba´ İsimli Eseri: Tahkik ve Tahlil,*69-132.

[49] Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Hâşiye ´alâ Şerhi Hikmeti'l-´ayn* (Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, 1120), 108^b; (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 1228), 95^b.

[50] Bu tartışma hakkında daha fazla bilgi için bk. İhsân Fazlıoğlu, "Evrenin Bir Merkezi Var Mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması", *Uluslararası Hocazâde Sempozyumu (22-24 Ekim 2010 Bursa) –Bildiriler–*, ed. T. Yücedoğru, O. Ş. Koloğlu, U. M. Kılavuz, K. Gömbeyaz (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011), 271-275. Krş. Arıcı, "Bir 'Otorite' Olarak Seyyid Şerîf Cürcânî ve Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri", 80-81.

şunlardır: iki sebîlden çıkan şeyler veya başka bir mahalden çıkıp temizlenmesi gerekecek bir bölgeye kadar akmış/dağılmış (in kâne sâle ilâ mâ yutahhar) olan necis şeyler…" şeklindeki ibareyi şerh sadedinde söylediklerini konu edinmektedir.[51] O pasajda Sadruşşerîa "*ilâ mâ yutahhar*" ibaresinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair şahsî bir görüşünü açıklamaktadır. İşte Kestelî bu eserinde Sadruşşerîa'nın bahsi geçen görüşünün bir nevi kritiğini yapmaktadır.

Yazma eserin koleksiyon kayıtları şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Carullah, 847, 141[a]-141[b]; Nuruosmaniye, 4909, 71[a-b].

2.7. *Şerhu'r-Risâle fi işkâlâti Şerhi'l-Mevâkıf*

Bu eser, Kestelî'nin Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'taki altı ibaresini eleştirmek maksadıyla telif etmiş olduğu (ve yukarıda ikinci sırada tanıtılan) risâlesi için kendisi tarafından kaleme alınan bir şerhtir.[52]

2.8. *Hâşiye 'alâ hâşiyeti'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*

Bu eser, meşhur Eş´arî kelâmcılarından olan Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-'Akâidu'l-´Adudiyye* adlı, hacmi küçük ama etkisi büyük olan bir 'akâid risâlesi[53] üzerine, Cürcânî'nin yazmış olduğu ve aynı mâhiyetteki yirmi civarındaki şerhlerin en meşhurlarından biri olan şerh üzerine kaleme alınan bir hâşiyedir.[54]

2.9. *Risâle fi tefsîri âyeti "fesuhkan li eshâbi's-se'îr"*

Bu eser, Mülk Sûresi'nin on birinci ayetinde zikredilen *"Rahmetten uzak olsun o cehennemlikler!"* [Mülk 67/11] kısmının tefsirine dairdir.[55]

2.10. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid eş-Şerîf ´alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Bu eser, Îcî'nin bir şerhi üzerine Cürcânî'nin yazmış olduğu bir hâşiyenin hâşiyesidir. Şöyle ki İbn Hâcib (ö. 646/1249) usûl-i fıkha dair mütekellim metoduyla *Müntehe's-sûl (suʾâl) ve'l-emel fî ʿilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* adıyla bir eser telif eder. Daha sonra bu eseri *Muhtaşarü'l-Müntehâ* ismiyle ihtisar eder. İcî de bu muhtasar üzerine *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isminde bir şerh yazar. Cürcânî de Îcî'nin bu şerhi üzerine bir hâşiye kaleme alır.[56] İşte Kestelî'nin bu eseri, Cürcânî'nin bu hâşiyesinin bir hâşiyesidir.[57]

3. MUSLİHUDDİN KESTELÎ'NİN TEMEL ÖĞRETİLERİ

Kestelî'nin öğretilerinin şekillenmesinde üç âmilin etkili olduğu görülmektedir: Birincisi ve en geneli doğduğu, yetiştiği ve hizmet ettiği coğrafyanın Hanefî-Mâtürîdî kimliğidir.

---

[51] Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc (Amman: Müessesetü'l-Verrâk, 2006) 1/26-27.

[52] Biyografik kaynaklarda Kestelî'ye nispet edilen bu eserin nüsha bilgilerine ulaşılamamıştır. Bk. Çelebi, *Keşfü'z-zunûn,* 1/871; Bağdatlı İsmail Paşa, *He diyyetü'l-ârifîn,* 2/433.

[53] Bu eser ve etrafında oluşan literatür için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "el-'Akâidu'l-'Adudiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2:216.

[54] Çelebi, Kestelî'nin bu mâhiyette bir eserinin olduğunu ifade etmektedir. Bk. Çelebi, *Keşfü'z-zunûn,* 2/1144. Lakin bu eserin nüsha bilgilerine ulaşılamamıştır.

[55] Biyografik kaynaklarda Kestelî'ye nispet edilen bu eserin nüsha bilgilerine ulaşılamamıştır. Bk. Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 3/360.; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn,* 2/433.

[56] Bu eserler hakkında daha fazla bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58.

[57] Biyografik kaynaklarda Kestelî'ye nispet edilen bu eserin nüsha bilgilerine ulaşılamamıştır. Bk. Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 3/360; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn,* 2/1857; Mehmet Süreyya, *Sicîll-i Osmânî*, 4/1125; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* 1/377.

Kestelî'nin tedris ve telif faaliyetlerinde, özellikle de dinî ilimler bağlamında bu gelenek merkezî öneme sahiptir. İkincisi ve nispeten daha hususi olanı hocası Hızır Bey vasıtasıyla eklemlendiği ilmî silsilesidir. Şöyle ki Kestelî, hocası Hızır Bey, onun hocası Mollâ Yegân (ö. 865/1461 civarı) ve onun da hocası Mollâ Fenârî (ö. 834/1431) vasıtasıyla Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) ve hocası Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) gibi âlimlerin yer aldığı bir silsileye sahiptir. Onun öğretileri ve eserlerinde bunun da büyük tesiri vardır. Üçüncüsü ve en hususî olanı ise -ikinci âmilin bir uzantısı olarak- özellikle aklî ilimler bağlamında İbn Sînâ ve Râzî Ekolü'nün takipçisi olmasıdır. Nitekim onun İbn Sînâ'nın eserlerine olan vukufiyeti dönemin âlimlerini hayrete düşürecek kadardı ve muhtelif eserlerinde bundan çokça istifade etti. Ayrıca genel olarak Râzî'nin uyguladığı tahkik metotlu kelâm anlayışını da güzel bir şekilde devam ettirdi ve eserlerinde bu metoda sadık kaldı. Netice olarak (i) gerek üzerine çalışma yapacağı eser seçimi, (ii) gerek çalışmalarında takip ettiği yöntem ve (iii) gerekse de fikirlerinin oluşumunda bu üç âmilin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte yaşadığı dönemin ilmî atmosferinin ve tartışmalarının da bu bağlamda etkili olduğu zaten izahtan varestedir.

3.1. Bilgi, Varlık ve Evren

Kestelî'nin bu konuya taalluk eden görüşleri genel olarak onun meşhur çalışması *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâid* adlı eserinden takip edilebilir. Kelâm ilminin vesâil bahislerini teşkil eden bu konular hakkında Kestelî'nin klasik anlayışa uygun izahlar yaptığı, tartışmalı konularda da gelenekte ye alan görüşlerden bir görüşü tercih ettiği söylenebilir. Yer yer -özellikle de Eş´ârîlerle Mâtürîdîler arasında ihtilaflı olan bahislerde- şârih Teftâzânî'ye eleştirilerde bulunmakla birlikte genel olarak *Şerhu'l-´Akâid* metninin ibarelerini daha vazıh hale getirmeye gayret etmiştir.

Bilgi, varlık ve evrene dair benimsediği görüşleri muhtasar bir şekilde ifade etmek gerekirse şunlar söylenebilir: i) Bilgi: Kestelî'ye göre bilginin en güzel ve en anlaşılır tanımı "*İlim, bulunduğu kişide mezkûru âşikâr kılan yetidir.*" şeklindeki İmâm Mâtürîdî'ye nispet edilen tanımdır. Ona göre Eş´ârîlerin bir kısmının benimsediği "*Nakîze muhtemel olmayan temyizi gerektiren yetidir.*" şeklindeki tanım birincisi kadar açık ve anlaşılır değildir.[58] Yine ona göre eşyanın hakikatleri sabittir. Onları bilmek mümkündür[59] ve beş duyu, doğru haber ve akıl olmak üzere üç temel kaynağı vardır.[60] Bu kaynaklar hasır ifade etmek için değil, istikra metodu uyarınca ve âkâidi ispat bağlamında -ihtiyaç miktarına binaen- bu şekilde vaz´ edilmiştir. Yoksa filozofların/bilim adamlarının bilgi kaynağı olarak ifade ettiği şeyler de kendi bağlamında değerlendirilebilir.[61] Bu minvalde ilham, rüya vb. kaynaklar evrensel ve kesin bilgi veremezler.[62] Genel olarak (Sofistler gibi) bunlara muhalif olanlar hakikat ehlinden (*ehlü'l-hakk*) değil, itibara alınmaması gereken bâtıl taraftarlarındandır (*mubtil*). (ii) Varlık ve Evren: Varlık ikiye ayrılır: Kadîm/Vâcib (Allah) ve Hâdis/Mümkün (Mâsivallah). Âlem cevher ve araz olmak üzere iki cüzden oluşmakta olup tüm cüzleriyle hadistir ve bir muhdisi vardır. O da tüm noksanlıklardan münezzeh ve tüm kemâl sıfatlarıyla muttasıf olan Allah Te'âlâ'dır[63] (-ki O insanlara bir lütuf olarak peygamber göndermiştir ve insanları cismânî haşir ile haşredip hesaba çekecek, amellerine göre de ceza veya mükâfat verecektir.[64])

[58] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 109.
[59] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 99.
[60] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 118.
[61] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 120.
[62] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 169.
[63] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 208.
[64] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 443 vd.

Kestelî varlık ve evrene dair genel olarak böyle düşünür ve yer yer, özellikle de ihtilaflı meselelerde -meselâ cismin kaç cüzden oluştuğu tartışması gibi- Îcî'nin *el-Mevâkıf'*taki görüşlerine atıfta bulunur. Filozoflara nispet edilen görüşlerde ise -meselâ heyûlânın tarifi[65] yahut cevher-i ferde dair kelâmcıların hakikî küre ve hakikî satıh argümanına eleştiri bağlamında- İbn Sînâ'dan nakillerde bulunarak açıklamalar yapar. Netice olarak Kestelî bilgi, varlık ve evrene (ayrıca ulûhiyet, nübüvvet ve âhirete) taalluk eden hususlarda Hanefî-Mâtürîdî geleneğe uygun hareket eder, bağlamına göre yer yer de ya Râzî Ekolü temsilcilerine yahut da İbn Sînâ gibi filozoflara atıflarda bulunur.[66]

3.2. Mukaddimât-ı Erbaa: Husun-Kubuh ve Kader

Kestelî'nin ilmî hayatı süresince -dönemin ilmî atmosferine de uygun olarak- önem atfettiği konulardan biri de mukaddimât-ı erbaa meselesi olmuştur. Bu mesele İslâmî ilim geleneğinde tartışma literatürü oluşturmuş özgün ve önemli meselelerden biridir. Tarihsel arka planı şu şekildedir. Sadrüşşeria (ö. 747/1346) *et-Tenkîh* ve *et-Tavzîh* adlı eserlerinde *"emrolunan şeylerde hüsün gerekir"* şeklinde açtığı bir fasılda, fiillerdeki hüsün ve kubuh, insanın irâdesi, özgürlüğü, fiillerinin kendisine nispet edilmesi ve kaderi gibi konulara dair çetrefilli meseleleri "mukaddimât-ı erbaa" (dört öncül) adıyla özgün bir sistematik içerisinde inceler. Bu bağlamda İmam Eş´arî ve Râzî başta olmak üzere önceki âlimlere birtakım tenkitlerde bulunur. Daha sonra Teftâzânî *et-Telvîh* adlı hâşiyesinde Sadrüşşerîa'ya bu konuda ciddî tenkit ve reddiyelerde bulunur ve böylece bu iki âlimin görüşleri etrafında mukaddimât-ı erbaa adında özgün bir tartışma geleneği oluşur.[67]

Kestelî de bu bağlamda biri küçük, diğeri büyük olmak üzere iki hâşiye kaleme alarak literatüre önemli katkılarda bulunur. Kestelî bu eserlerinde -cumhurun benimsemediği- hâl teorisine varıncaya kadar Sadrüşşeria'nın tarafında yer alır, onun görüşlerini savunur ve Teftâzânî başta olmak üzere Râzî ve Âmidî gibi Eş´ârî ulemânın bu hususlara taalluk eden görüşlerini tenkit eder. Netice olarak da insanın iradî fiillerinin *ihtiyâr* (tercih etme) ve *îkâ´*(vücuda getirme) gibi *-var* ve *yok* şeklinde nitelenemeyecek olan- ara bir kategoride (*vâsıta*) yer alan haller sayesinde ortaya çıktığını belirtir. Bu kategorideki hâllerin -teselsüle yol açmamak babında- yaratmaya konu olmadığını ifade eder. Nihayette ise bu teori sayesinde insanların fiillerinden mesul olduğu ve (mütevassıt veya mutlak) cebrin hiçbir surette lazım gelmediği kanaatini benimser.[68]

Kestelî bu eserlerinde genel olarak Sadrüşşeria'nın görüşlerinin izah ve müdafaasını yapar ancak yer yer yaptığı kelâmî ve felsefî analizler takdire şayandır ve de meseleye önemli açılımlar sunmuştur.[69] Bir diğer husus da Kestelî'nin bu hâşiyeleri, kendisinden önce aynı mâhiyette bir hâşiye yazan Alâeddin Arabî Efendi'nin (ö. 901/1496) görüşlerine de ciddî reddiyeler içermesi bakımından da önem arz etmektedir.[70]

---

[65] Kestelî, *Hâşiye ´alâ Şerhi'l-´Akâid,* 183.

[66] Kestelî'nin bu gibi görüşlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Akal, *Kestelî Muslihuddin Mustafa b. Muhammed'in İtikâdî Görüşleri*, 1-82.

[67] Bu tartışma geleneğine dair bk. Asım Cüneyd Köksal, "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi – Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* 28 (2012): 1-43.

[68] Kestelî'nin bu konuya dair benimsediği görüşlerin ayrıntısı için bk. Bozoğlu, *Kestelî ve Hâşiye ´ale'l-mukaddimâti'l-erba´ İsimli Eseri: Tahkik ve Tahlil,*45-68; Öztürk, "Muslihuddin Kestelî'nin Ḥâşiyetü's-suğrâ ʿale'l-muḳaddimâti'l-erbaʿa Adlı Eseri: Tahkik ve Tahlil", 666-688.

[69] Benzer tespitler için bk. Bozoğlu, *Kestelî ve Hâşiye ´ale'l-mukaddimâti'l-erba´ İsimli Eseri: Tahkik ve Tahlil,*134.

[70] Taşköprizâde, *Şekâik,* 89.

3.3. Seyyid Şerif Cürcânî Eleştirisi

Kestelî'nin oldukça dikkat çekici bir çalışması da Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta zikrettiği altı temel meseleye (mutlak ilmin tarifi, yeniden diriltme, varlık-mâhiyet ilişkisi, bilkuvve harâret, cüz-i lâ yetecezzâ ve suyun küreselliği) dair bazı ibarelerin eleştirisini içeren bir risâle kaleme almasıdır. Bu çalışma dikkat çekicidir çünkü (i) kelâm ve felsefe başta olmak üzere çeşitli disiplinlerdeki mahâreti sebebiyle "*es-Seyyidü's-Sened"* ve "*üstâzü'l-beşer ve'l-aklü'l-hâdiye'l- 'aşer"* gibi övgü ve taltiflere mazhar olan bir âlime yapılmış bir *reddiye* mahiyetindedir, (ii) özellikle kelâmî konularda Cürcânî'ye itiraz olunamayacağının iddia edilip tartışıldığı bir ortamda yazılmıştır (meselâ Efdalzâde ve Hocazâde arasındaki tartışma meşhurdur[71]) ve (iii) dönemin âlim ve devlet adamlarının nazar-ı dikkatlerini celbetmiş ve sonrasında ciddî tartışmalara vesile olmuştur.

Risalenin içeriğini kelâm ve felsefe ilimlerine dair cüzî meseleler oluşturmaktadır lakin içerikten ziyade, Kestelî'nin böyle bir eser kaleme alması şu üç bağlamda değerlendirilmelidir. O bu çalışması ile (i) ilmî hayatında tahkik metodunun hakkını verdiğini, taklitten ve mezhepçilikten uzak durduğunu kanıtlamış, (ii) mezkûr tartışmalarda her âlimin hata edebileceğini teoriden ziyade bizzat pratik örneklerle ispat etmiş ve hepsinden de önemlisi (iii) derin bir bilgi, iyi bir dikkat ve keskin bir zekâ sahibi olduğunu dolaylı olarak ortaya koymuştur. Bu risale üzerine Vefâî Sinan Paşa başta olmak üzere birkaç âlimin reddiye/ecvibe yazmaları onun önemini göstermesi açısından kayda değerdir. Ayrıca bu risale ilgili meselelere dair farklı bakış açıları sunarak ilim dünyası için değerli katkılarda bulunmuştur.

SONUÇ

Muslihuddin Kestelî Osmanlı ilim ve siyaset tarihi açısından oldukça önemli bir dönemde yaşamıştır. Gerek ilmî gerekse de siyasî vazifelerini en güzel şekilde yerine getirerek biyografi kitaplarında hayırla yâd edilegelmiştir. Vaktini boşa geçirmemek ve liyakate önem göstermek temel karakterlerinden olunca deruhte ettiği tüm görevlerinde başarılı olmuştur.

Kestelî'nin hayatı, eserleri ve temel öğretilerine tahsis edilen bu çalışmayı hitama erdirirken üç nokta üzerinde durulması uygun görülmüştür. Birincisi Kestelî'nin hayatında aydınlatılmayı bekleyen bazı boşlukların olduğudur. Bunların kapatılması için mevcut biyografi kaynaklarından ziyade diğer Osmanlı kaynaklarına yahut yazma halinde bekleyen diğer eserlere müracaat edilmelidir.

İkincisi Kestelî'nin nüshaları tespit edilemeyen eserleri söz konusudur. Bunların da tespit edilmesi gerekmektedir. Bu minvalde gerek yazma eser kütüphanelerindeki güncellemeler gerekse de yanlış kayıtların düzeltilmesi eserlerin bulunmasına imkân sağlayabilir. O yüzden araştırmalar devam ettirilmelidir.

Üçüncüsü ise Kestelî'nin öğretilerinin daha sağlam bir zeminde mütalaa edilebilmesi için çağdaşı olan âlimlerin çalışmaları ile mukayeseli bir şekilde daha derinlikli ve hacimli araştırmalar yapılmalıdır. Nitekim Kestelî'nin çalışmaları genel olarak medrese müfredatında okutulan eserler üzerine kaleme alınmıştır ve kendinden önce de sonra da aynı mâhiyette yazılan pek çok eser söz konusudur. Ayrıca cüzî bir konu/mesele/soru üzerine Fatih Sultan Mehmet'in emriyle telif edilen birçok risale vardır. Bunların daha geniş çaplı araştırmalara konu olmaları gerekir.

[71] Taşköprizâde, *Şekâik,* 81-82.

Netice olarak Kestelî hakkında yapılacak çalışmaların artarak devam etmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde daha doğru bir zeminde değerlendirme imkânına erişilir.

KAYNAKÇA

Akal, Fatih. *Kestelî Muslihuddin Mustafa b. Muhammed'in İtikâdî Görüşleri.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Arıcı, Müstakim. "Bir 'Otorite' Olarak Seyyid Şerîf Cürcânî ve Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri". *İslâm Düşüncesinde Süreklilik ve Değişim Seyyid Şerid Cürcânî Örneği*. ed. M.Cüneyt Kaya. 61-95. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Babinger, Franz. "Kastallânî". *The Encyclopedia of Islam.* 3. Baskı. 4: 737. Leiden: E. J. Brill Yayınevi, 1997.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l- musannifîn.* 2 Cilt. Lübnan: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 1951.

Bozoğlu, Oğuz. *Kestelî ve Hâşiye ʹale'l-mukaddimâti'l-erbaʹ İsimli Eseri: Tahkik ve Tahlil.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bursalı Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri.* Nşr. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Hâşiye ʹalâ Şerhi Hikmeti'l-ʹayn.* İstanbul:Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 1228.; Çorum: Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, 1120.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ.* İstanbul:Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa. 1189; Kastamonu: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi. 2018, 1-99.

Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. nşr. M. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rıfat Bilge. 2 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâs.

Edirneli Mecdi Efendi. *Hadâiku'ş-Şekâyık.* İstanbul: Dârü't-Tıbaati'l-Amire, 1269/1853.

Erünsal, İsmail E. "Tâcîzâde Cafer Çelebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/353. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Eyyûbî, Abdullah b. Sâlih, *Risâle fî hakkı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî Radıyallahu Teâlâ Anh.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Cemal Öğüt Bölümü, 67.

Fazlıoğlu, İhsân. "Evrenin Bir Merkezi Var Mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması". *Uluslararası Hocazâde Sempozyumu (22-24 Ekim 2010 Bursa) –Bildiriler–*. Ed. T. Yücedoğru - O. Ş. Koloğlu - U. M. Kılavuz - K. Gömbeyaz. 271-304. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011.

Gazzî, Necmeddin Muhammed. *el-Kevâkibü's-sâira bie'yâni'l-mieti'l-âşira*. Nşr. Halîl Mansur. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Hoca Sadeddin. *Tâcü't-tevârîh.* nşr. İsmet Parmaksızoğlu. 5 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Karabulut, Ali Rıza – Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l -İslâmî fî mektebâti'l-'âlem.* 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-'Akabe, ts.

Kâtib Çelebî. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl.* Nşr. Mahmud Abdulkâhir el-Arnavûtî. 6 Cilt. İstanbul:IRCICA, 2010.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn.* Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

Kestelî, Muslihuddin *Mustafa b. Muhammed*. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâid.* İstanbul: Dersaâdet,1326.

Kestelî, Muslihuddin *Mustafa b. Muhammed*. *Risâle 'âlâ evveli Şerhi'l-Vikâye fî kavlihi "sâle ilâ mâ yutahhar".* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 847, 141[a]-141[b].; Nuruosmaniye, 4909, 71[a]-[b].

Kestelî, Muslihuddin *Mustafa b. Muhammed*. *Risâle fî bahsi'l-cihe*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 2350, 1[b]-6[a].; H. Hüsnü Paşa, 600, 94[b]-95[b].; Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, H. Çelebi, 629, 19[a]-19[b].

Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/55-58. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Köksal, Asım Cüneyd. "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi – Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş–", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 28 (2012): 1-43.

Mustafa Bilal Öztürk, "Muslihuddin Kestelî'nin Ḥâşiyetü's-suğrâ ʿale'l-muḳaddimâti'l-erbaʿa Adlı Eseri: Tahkik ve Tahlil", *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* 18/2 (Aralık 2020), 666-724.

Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm ve hatte'l-'asri'l-hâzır.* Beyrût: Müessesetü nüveyhiz es-sekâfiyyeti li't-te'lîfi ve't-tercemeti ve'n-neşri, 1409/1988.

Özen, Şükrü. "Tenkîhu'l-usûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/454-458. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Sadrüşşerîa. *Şerhu'l-Vikâye.* Nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc. 5 Cilt. Amman: Müessesetü'l-Verrâk, 2006.

Sözüdoğru, Hatice Arslan. "Ebû Eyyûb el-Ensârî Haziresinde Medfun Mevlânâ Muslihuddîn (ö. 894/1489) Hakkında Bazı Mülahazalar". *İslamî Araştırmalar Dergisi.* 31/2 (2020), 315-324.

Süreyya, Mehmet. *Sicîll-i Osmânî*. Nşr. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şen, İsrafil. "Mollâ Muslihuddin Kestelî'nin Seyyid Şerif Cürcânî Eleştirisi: *İ'tirâzâtü'l-Kestelî 'alâ ba'zi 'ibârâti's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Şerhi'l-Mevâkıf* (Tahkik ve İnceleme)". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi.* 3/2 (Aralık 2020), 161-213.

Şevkânî, Muhammed b. 'Ali. *el-Bedru't-tâli' bimehâsin min karni's-sâbi'.* 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1250.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-'osmâniyye.* Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1395/1975.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd. *et-Tavzîh me'a'-Telvîh limetni't-Tenkîh fî usûlii'l-fikh*. Nşr. Zekeriya 'Umeyrât. 2 Cilt. Karaçi: Kadîmî Kütübhâne.

Unan, Fahri. "Sahn-ı Semân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 35/532-534. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Yavuz, Salih Sabri. "Kestelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/314. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki. "el-'Akâidu'l-'Adudiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/216. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Yıldırım, Süheybe Rahme. *Kestelî'nin Es-Seb'ul-Mu'allaka ve Sinan Paşa'nın Ecvibetü Sinan Paşa 'Alâ Kestelî İsimli İsimli Risâleleri: Tahkik, Tercüme ve Tahlil.* İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.